

על תבונה ואדישות

קליניקת דיני רחוב בשיא פעילותה - המשפט המבויים | צילום: הפקולטה למשפטים

מאת: בן אסולין (10)

בנאום שנשא השופט חיים כהן ז"ל בטקס ההסמכה לעורכי הדין בשנת 1980 הוא דיבר על דברים שכבר מזמן הספקנו לשכוח. דברים שלא מצויים באף רשימת קריאה של קורס מסוים ולא מופיעים בפסקי דין או בכתבי מלומדים למיניהם. בנאום מצוחצח ומלא להט מדבר כהן על נפלאותיו של מקצוע המשפט ועל ההזדמנויות הרבות של העוסקים בו לשנות ולהשפיע. הוא מדגיש את הרצון הפנימי - הטבוע לטעמו בכל משפטן באשר הוא - לרדוף אחר המושג החמקמק שנקרא "צדק" ולהתרעם נוכח עוולות ועיוותים שבהם הוא נתקל, הן בזירת ההתדיינות והן מחוצה לה.

כיום נראה כי כל סטודנט למשפטים שייתקל בנאום, באופן מקרי כמובן, לא יזהה כי הדברים הנאמרים מיוחסים בעצם לאותו מקצוע שבחרנו כולנו ללמוד. המטרות הערכיות, שאותן היטיב כהן לפאר, פינו את מקומן לחשיבה פרקטית ואינדיבידואלית הרבה יותר. הגלימה כבר מזמן לא מייצגת שליחות חברתית של רודפי צדק למיניהם, אלא דרך בטוחה ליוקרה אקדמית ולביטחון כלכלי. ומה שרואים מכאן רואים גם משם, ברור אפילו יותר. לא פעם אנחנו נתקלים ביחס שלילי מאוד מצדו של הציבור הרחב ובאמרות המבטאות בעיקר זלזול במקצוע עריכת הדין. אין כמובן לצאת בהכללות גורפות, אך ברור שעל פי חלק ניכר מהציבור בישראל, רוב עורכי הדין נתפשים ככאלו שיעדיפו לגזור קופון מצרותיהם של לקוחות מאשר להילחם על זכויותיהם ועל צדקתם.

אם גם לכם, כמו לאותו ציבור, חזרות רבות מידי על השורש צ.ד.ק עושות קצת רע, ומושגים כמו "לוחמי זכויות" ו"מלחמות על ערכים" נשמעים לכם קצת כמו קלישאות מיושנות, זה לא מפני שכיום הם רלוונטיים פחות, אלא בעיקר משום שהפכנו להיות אדישים יותר. הרבה יותר. במירוץ אחר ציונים מרשימים וראיונות במשרדים מובילים ומתוקשרים, תנסו לעצור רגע ולשאול את עצמכם: מתי בפעם האחרונה השתמשנו בידע וביכולות שלנו לפעול, אפילו מעט, לטובת החברה שאנחנו חלק ממנה? אם תעשו את זה, תגלו, בתקווה, שגם אתכם אפשר להביך, ואפילו בקלות. ומי שמחשיב ויכוחים משפטיים-חברתיים רעשניים בסלון, שיתעורר בבקשה ויקום לכבות את החימום.

"מפעל" לעזרה חברתית-משפטית

רוחות מכיוון אחר לגמרי נושבות מהמרכז הקליני, הממוקם באופן סמלי קצת אחרי חדר החזרת המבחנים והעבודות (חדר 117), בבניין הפקולטה בקומה השנייה. המרכז הקליני, הידוע יותר בכינויו "הקליניקות", פועל בפקולטה זאת השנה השישית ועיקרו מתן ייעוץ וייצוג משפטי חינם לאלה שידם אינה משגת. מנהלת המרכז הקליני, עו"ד שרון ציונוב, מגדירה אותו בעצם כמשרד עורכי דין המתקיים בפקולטה עצמה. הגדרה צנועה זו אולי

"לא רק בזירת
ההתדיינות נועד
לעורך הדין תפקיד
של שומר משמרת
הצדק, אלא גם
בחיי הציבור", אמר
השופט חיים כהן ז"ל
• "לוחמי מלחמות
הצדק" שלו הגיבו
לכל תחושת אי-
צדק והפכו את
המקצוע ל"נהדר"
שלושים שנה אחרי,
כשהאידיאל הומר
במירוץ לגלימה,
אפשר עדיין לאתר
את המאמינים,
שיוצאים לקרב
למען הצדק

"הקליניקות חשפו בפניי זווית חדשה להסתכלות על עולם המשפט - זווית שבה המשפט אינו רק כלי לפיתרון סכסוכים גרידא, אלא גם כלי טיפולי שיש בכוחו להעצים את הפונה ולעתים אף את החברה כולה"

אינה הולמת "מפעל" שכזה, הכולל כ- 150 פעילים, בהם תשעה עורכי דין שמנחים ומרכזים את פועלם של 142 סטודנטים משנים ב'-ד'.

תשע הקליניקות, שפועלות כיום, שולחות ידיהן כמעט לכל תחום חברתי-משפטי, הזקוק לרוח צעירה חדורת מוטיבציה, שתעזור להניע את גלגליהן החורקים של טחנות הצדק במחוזותינו. הסטודנטים מתחלקים לקליניקות השונות לפי העדפתם האישית, ונחשפים לתיקים מגוונים ומורכבים, הכוללים נדבכים שונים מהתחום המשפטי הרלוונטי. הקליניקות שפועלות היום הן: הקליניקה לסיוע משפטי בארגוני זכויות אדם, הקליניקה לעריכת דין קהילתית, הקליניקה לזכויות בהליך הפלילי, הקליניקה לסיוע לנשים נפגעות אלימות, הקליניקה להגנת הסביבה, הקליניקה לסיוע משפטי לבני נוער וצעירים באוכלוסייה הערבית, הקליניקה לאיכות השלטון, הקליניקה לסיוע לנשים בעבודה, הקליניקה לייצוג בני נוער ותכנית דיני רחוב.

המרכז הקליני בא לשלב מעורבות של סטודנטים למשפטים בסוגיות שונות בחברה הישראלית, יחד עם הענקת ייעוץ וייצוג משפטיים ברמה הטובה ביותר בעיקר לאלו שמזלם לא שפר עליהם. לצד המטרות הללו, המשותפות לכלל הפעילים במרכז הקליני, לא מתפשרים בקליניקות השונות על הענקת מקצוענות והכשרה משפטית לסטודנטים, גם במחיר של "יעילות" ההליכים. "הדגש בקליניקות", לדברי עו"ד ציונוב, "הוא הכוונה תאורטית ועבודה משפטית מעשית ב'תנאי מעבדה', שמטרתם בראש ובראשונה להכשיר את הסטודנט לעבודה משפטית מקצועית לכל דבר ועניין. התיקים הם של הסטודנטים, ואלה מלווים את הפונים מהרגע הראשון שבו הם מתדפקים על דלתות הקליניקות ועד השלבים האחרונים של המשפט". בהדרכתם המסורה של עורכי הדין המנחים בכל קליניקה, הסטודנטים בונים תיק משפטי מתואנות הלקוחות, מנתבים את התיק לאפיק המשפטי הרלוונטי, מנסחים את כתבי הטענות והם שותפים מלאים בכל שלב ובכל תפנית שהתיק עובר.

הרבה יותר מנקודות זכות

עבור כחמש שעות שבועיות, הכוללות מפגשים עיוניים ועבודה מעשית, זוכים הסטודנטים הפעילים לשש נקודות זכות אקדמיות. בפועל, מדובר על השקעה ותמורה בקני מידה שונים לגמרי. "סטודנט שבחר להגיע לקליניקה על מנת להיפטר ממבחן בקורס גדול מגלה מהר מאוד שהדרך המקוצרת לקבלת שש נקודות זכות לא עוברת דרך הקליניקות", אומרת עו"ד ציונוב. על כך יעידו גם הסטודנטים הנלהבים ביותר בקליניקות. יחד עם הברק הנצחי בעיניהם ניתן לאבחן בפניהם לא פעם גם סימונים ל"שקיות שינה" - ראייה לעבודה בשעות המאוחרות של הלילה, לקראת דיון שיתקיים למחרת היום בבית המשפט.

יחד עם זאת, מספרים הסטודנטים על פעילות מאתגרת ומאלפת. "ההכשרה המשפטית התאורטית והעבודה המעשית העשירו אותי יותר מכל קורס אחר שלמדתי במהלך התואר", טוענת חן מנור (10), סטודנטית הפעילה בקליניקה לייצוג נאשמים בהליך הפלילי. "זוהי פעילות שמעצבת אישיות ושללא ספק העניקה לי את החוויה הטובה ביותר שעברתי במהלך הלימודים", מוסיפה תום גת, סטודנטית שלקחה חלק בקליניקה לייצוג פלילי ובקליניקה לייצוג בני נוער (09).

בכל זאת נראה שהעבודה המאומצת לא מרתיעה את הסטודנטים שבחרים באופן גורף להמשיך בפעילות הקליניקות גם לאחר ההתנסות בשנה הראשונה. "הרוב המוחלט של הסטודנטים מבקש להישאר בקליניקה גם בשנה הבאה, או לפחות לקחת חלק בקליניקה אחרת", מציינת עו"ד ציונוב ומוסיפה כי "הסטודנטים לא נעלמים גם לאחר שקיבלו את הציון על הפעילות בקליניקה, ובחרים ללוות את הטיפול בתיקים שלהם עד השלבים הסופיים. יש פה רצון אמיתי של סטודנטים להשפיע ולהיות חלק בלתי נפרד מהתיקים המשפטיים הראשונים שלהם".

כמובן שההדרכה הצמודה לה זוכים הסטודנטים מעורכי הדין המנחים - גם היא בעלת ערך לא מבוטל, וזאת בלשון המעטה. ההזדמנות ליחס אישי וצמוד בשלב הראשוני של הסטודנט בעבודה משפטית כלשהי היא יתרון נדיר, שעליו יכולים להעיד אובדי העצות העמלים על מסמכים משפטיים באופן כמעט עצמאי, לראשונה בתקופת ההתמחות שלהם. "העבודה עם המנחה היא נכס משמעותי עבורי בתור סטודנטית", מספרת יפעת ארן (10), הפעילה בקליניקה לזכויות נשים בעבודה. "מעבר לידע המשפטי הרב שלו זכיתי במהלך הפעילות, קיבלנו הדרכה בניהול משא ומתן באופן מקצועי, בניסוח טקסטים משפטיים ובעבודה מול לקוחות. בנוסף לכל, עורכת הדין המנחה גם העשירה אותנו בידע מניסיונה האישי מהפרקטיקה ולזה באמת אין שום מחיר".

רצח, סרסרות וילדים מחוסרי בית

הפעילות בקליניקות היא בהחלט חוויה יוצאת דופן, אך חשוב לזכור שלא מדובר בחוויה קלה לעיכול, כיוון שבמהלכה נחשפים הסטודנטים הפעילים לחצר האחורית של החברה הישראלית. כך למשל למדו הסטודנטים בקליניקה לזכויות נאשמים בהליך הפלילי שהמציאות המשפטית בחיי היום-יום עולה על כל דמיון. התיקים שבהם הם נתקלים מתעלים - בעלילותיהם וברגישותם - על התסריטים המורכבים ביותר שאליהם נחשפו הסטודנטים עד כה, בעיקר דרך השלט...

למעשה, לכל מי שהמשפט הפלילי זורם בעורקיו, נכון מפגש ישיר ובלתי אמצעי עם סוגיות משפטיות מאתגרות ומרתקות. התיקים השונים כוללים נדבכים מדיני העונשין, דיני הראיות וסדר הדין הפלילי גם יחד. ההתעסקות המשפטית הראשונית של חן מנור במסגרת הקליניקה, סבבה סביב מקרה שבו הואשמה אישה בדואית ברצח ילד בן שלוש - בנה של בעלה מאשתו השנייה. "פעלנו מהשלב הראשון בבניית התיק בהדרכתו של עו"ד דוד ברהום (01)". לאחר עיון בחומר החקירה ובפרוטוקולים של המשטרה שבהם מסרה הנאשמת הודאה, פיתחנו קווי הגנה עיקריים, המתבססים בין השאר על חוקיות החקירה של הנאשמת במשטרה".

ואכן, העיקר פה אינו למידה ושינון תאורטי של דברי שופטים מסילבוס הקורס. המטרה העיקרית בקליניקה היא לוודא כי גם במקרים הקשים ביותר לא נדחקות הצדה זכויות נאשמים וכי נשמרים "כללי משחק" ראויים, שיבטיחו את זכותו של הנאשם להליך הוגן. הסטודנטים מופקדים על המשמר ועליהם להשתמש בכלים המשפטיים שבידיהם כדי לממש את זכויותיו של הלקוח שלהם. אין ספק שכאן ל"הירדמות בשמירה" יש השלכות שהן מעט מעבר למועד ב'. כן, אפילו אם גם הוא מנורמל.

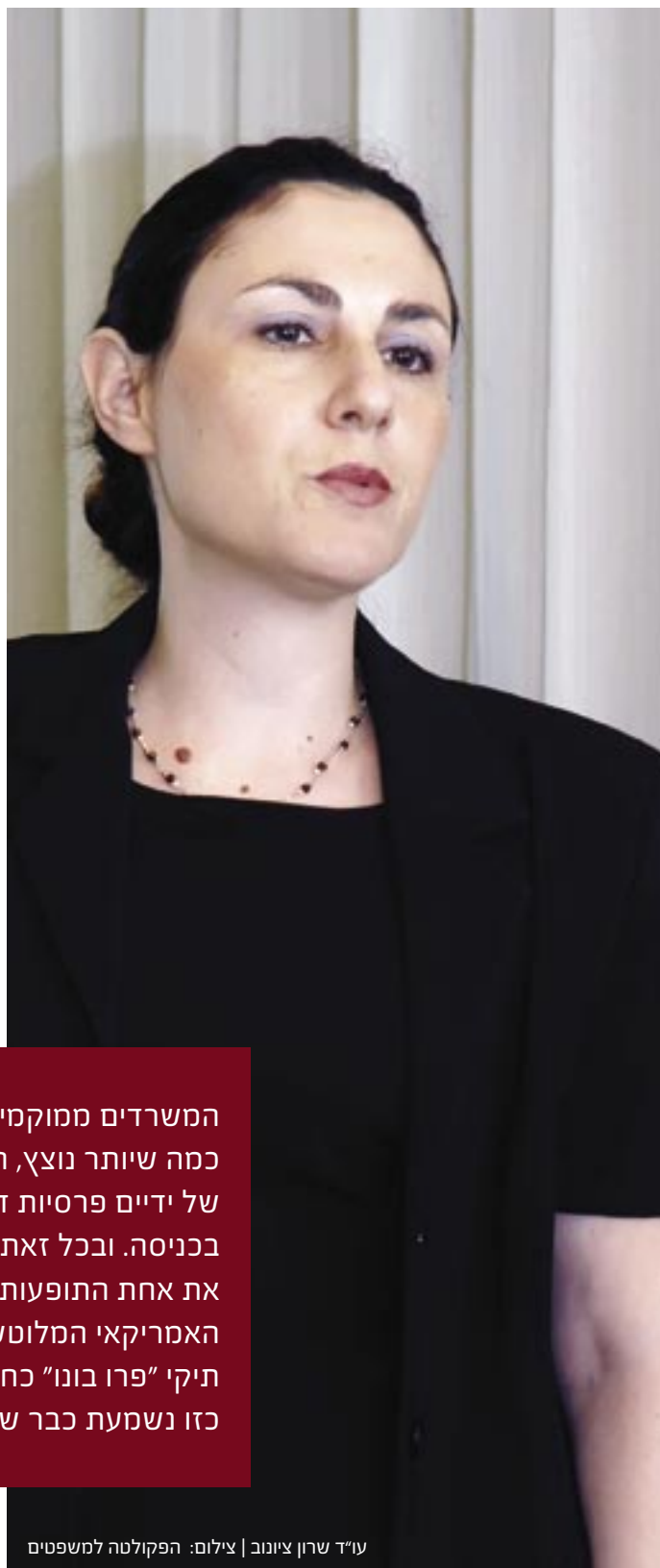
גם הפעילים בקליניקה לייצוג בני נוער נתקלים בתיקים מורכבים למדי, כיוון שהרבה מהפונים לייעוץ ולעזרה הם נערים ונערות צעירים, שנפלטו מכל מסגרת אפשרית ולעתים גרים ברחוב ואף מכורים לסמים או לאלכוהול. "מדובר בעצם בליווי משפטי ואישי של צעירים אשר יותר מכל זקוקים למישהו שיהיה לצדם ויילחם בשבילם מלחמות שאין להם שום אפשרות להתמודד עמן בעצמם", מספרת תום גת, סטודנטית פעילה בקליניקה. אחד המקרים שבהם לקחה גת חלק היה סיפורה של נערה שפנתה לקליניקה עקב רישום פלילי על "החזקת מקום לשם זנות". "המשטרה פשטה על בית הבושת ועצרה אותה, אך בעקבות חשיפת הפרטים של המקרה ונסיבות חייה של הנערה גילינו שאביה חטף אותה ומסר אותה לאותו בית בושת כדי שתספק שירותי מיין. נכון להיום הנערה מסרבת להגיש תלונה נגד אביה והקליניקה מטפלת בעניין הרישום הפלילי, בתקווה לסגור את התיק שלה במשטרה.

"הבעיות נוגעות לכולנו"

"העובדה כי המרכז הקליני מקיים מסגרות לימוד אינטימיות מאפשרת את קיומם של דיונים ערכיים ודילמות מוסריות, שאין להן מקבילות אחרות בפקולטה. הקליניקות חשפו בפניי זווית חדשה להסתכלות על עולם המשפט - זווית שבה המשפט אינו רק כלי לפיתרון סכסוכים גרידא, אלא גם כלי טיפולי שיש בכוחו להעצים את הפונה ולעתים אף את החברה שאליה הוא משתייך", מסביר רן רוזנברג (09), שלקח חלק בפעילות הקליניקה לעריכת דין קהילתית. הוא מדבר על הייחוד בעבודה משפטית קצת אחרת, כאשר ההכשרה התיאורטית והפעילות המעשית משתלבות בה לעריכת דין "קהילתית" במלוא מובן המילה.

במקרה של הקליניקה לעריכת דין קהילתית המטרה היא לאפשר נגישות רבה יותר של אוכלוסיות מוחלשות למערכת החוק והמשפט, בעזרת ייעוץ וסיוע משפטיים שבאים להקל על אותן אוכלוסיות. רבים מהפונים לקליניקה הם מבני העדה האתיופית, ש"הנתק" בינה ובין מערכת המשפט הוא אולי הבולט ביותר. התופעה קיימת למשל בסוגיות הקשורות לדיני העבודה:

המשרדים ממוקמים בבניינים הכי גבוהים, הכיתוב עם שמות השותפים כמה שיותר נוצץ, המסדרונות משיש מבריק והשטיחים הם כמובן עבודה של ידיים פרסיות דייקניות. המהדרין גם מקפידים להציב פסל מאיים בכניסה. ובכל זאת, זמן רב היה נדמה כי בתהליך "ההובלה", שכחנו לאמץ את אחת התופעות היפות ביותר במשפט הפרטי בארה"ב. בעוד שבמודל האמריקאי המלוטש כל משרד מסחרי שמכבד את עצמו לא מוותר על תיקי "פרו בונו" כחלק מהעשייה השוטפת שלו, הרי שבישראל כל פעילות כזו נשמעת כבר שנים רבות אטרקטיבית פחות אפילו ממילואים

עו"ד שרון ציונוב | צילום: הפקולטה למשפטים

המשפט - על כל השותפים בה - היא אינה דבר שיש להקל בו ראש. ההיפך הוא הנכון - יש לבחון את הגורמים לכך, למצוא אשמים ואפשר אפילו לפרסם מסקנות אישיות.

”פרו בונו” זו לא מילה גסה

ניתן בבירור לראות כי המשפט הפרטי והמשפט המסחרי בישראל מושפעים רבות מהמודלים המקבילים בארה”ב. המשרדים ממוקמים בבניינים הכי גבוהים, הכיתוב עם שמות השותפים כמה שיותר נוצף, המסדרונות משיש מבריק והשטיחים הם עבודה של ידיים פרסיות דייקניות. המהדרין גם מקפידים להציב פסל מאיים בכניסה. ובכל זאת, זמן רב היה נדמה כי בתהליך ”ההובלה”, שכחנו לאמץ את אחת התופעות היפות ביותר במשפט הפרטי בארה”ב. בעוד שבמודל האמריקאי המלוטש כל משרד מסחרי שמכבד את עצמו לא מוותר על תיקי ”פרו בונו” כחלק מהעשייה השוטפת שלו, הרי שבישראל כל פעילות כזאת נשמעת כבר שנים רבות אטרקטיבית פחות אפילו ממילואים.

עם השנים, האווירה השתנתה מעט וכיום ניתן לראות בבירור ניצנים של

שינוי. דוגמה יפה לכך היא תכנית ”שכר מצווה” של לשכת עורכי הדין בישראל. צמיחתה של התכנית, שאמנם הוקמה רק בשנת 2002, ניכרת עם השנים. כיום פועלים בתכנית מעל אלפיים עורכי דין המסייעים בהתנדבות במתן ייעוץ משפטי לפונים לתחנות הסיוע. לעתים אף ניתן ייצוג משפטי חינם, על פי הקריטריונים לזכאות שקבעה לשכת עורכי הדין. כמה מהמשרדים שולקחים חלק בתכנית הם: משרד

יגאל ארנון, משרד מ. פירון, משרד פרופ’ יובל לוי, משרד גורניצקי ושות’ בת”א, בן ארי-פיש בחיפה ועוד משרדים רבים וטובים.

מספר משרדים בוחרים לפעול באופן עצמאי, גם דרך המרכז הקליני שבפקולטה. כך למשל, חבר לאחרונה עו”ד יובל גלאון (89), שותף במשרד שביט בר-און גלאון צין נוב יגור ושות’, לקליניקה לייצוג בני נוער במזרח ירושלים כדי לעבוד יחד באחד מהפרויקטים של הקליניקה. הקליניקה, הנוגעת באחת מהבעיות הקשות ביותר בישראל, מרכזת מספר סטודנטים שבחרים לפעול לריכוך המצב הקשה במזרח העיר, לאחר שהבינו שכנראה ללחוץ forward על מצגות מרגשות לא עוזר מספיק. אסנת לונגמן (10), פעילה בקליניקה, מספרת שאחת הבעיות הרבות במזרח העיר היא היעדר בולט של בית ספר תיכון לבנות בעיסאווייה. ”רוב הבנות מגיעות ממשפחות דתיות-מסורתיות אשר מתנגדות ללימודים בבתי ספר רחוקים. במצב הנוכחי, שבו יש מחסור משמעותי בבתי ספר תיכוניים באזור, התוצאה היא שבמקרים רבים מסלול הלימודים עבור אותן בנות מסתיים בסוף חטיבת הביניים”. את המשך המסלול כולנו כבר מכירים, והוא בדרך כלל עובר בתחנות קבועות של עוני, בורות ופשע.

הפונים אינם מודעים לזכויותיהם הבסיסיות ביותר, ואלו שכן מתמצאים בהן, בדרך כלל חסרים את הכלים והיכולת להילחם עליהן. המרוויחים העיקריים הם אותם מעסיקים אשר מנצלים לא פעם את המצב ונוהגים באותו ציבור עובדים כראות עיניהם. כל קשר בין תנאי ההעסקה לחוק ולמשפט הוא מקרי בהחלט. שכר מינימום ותשלום על שעות נוספות הם בגדר המלצה בלבד. רוזנברג מספר על פונה מהעדה האתיופית שפוטרה מעבודתה ללא שום תשלום פיצויים עקב בעיות רפואיות שנגרמו לה במהלך העבודה. ”בזכות התערבות הקליניקה ופנייה לגורמים המתאימים, הצלחנו לחייב את המעסיק לשלם לה פיצויים בסכום של 20,000 שקלים, אפילו בלי להגיע לבית הדין לעבודה. השמחה והכרת התודה מצד הפונה היו שווים את המאמצים הרבים שהושקעו בתיק”.

חשוב לציין כי לא תמיד הפעילות בקליניקה מיועדת לשכבות אוכלוסיה חלשות. עבודה בקליניקה לזכויות נשים בעבודה, למשל, היא עבודה מרתקת שמקיפה בעיות יום-יומיות וכלליות באופיין. באחת מהפעילויות המגוונות בקליניקה, עונים הסטודנטים לשאלות של נשים באשר לזכויותיהן דרך הפורום ”אמהות עובדות” של אתר האינטרנט YNET. השאלות הנשאלות נוגעות לזכויות ברמה הבסיסית ביותר כמו תנאי שכר, אפליה ופיטורין עקב

”אף אחת לא חסינה, ואנחנו כאן כדי לעזור ולתמוך במה שניתן. מדהים ממש לראות כמה הייעוץ שהקליניקה מעניקה משפיע ועוזר לאותן נשים. הן מגיעות לפגישת הייעוץ שפופות, כנועות ומרגישות חוסר אונים ויוצאות מחוזקות עם ידיעה שהן לא לבד. הן מבינות שהחוק לצדן ושיש להן על מה להילחם”

היריון ועד תלונות על הטרדה מינית בעבודה. פרט לפורום ישנו גם אתר אינטרנט נפרד (www.ovdot.co.il), שדרכו פונות נשים לקבלת ייעוץ משפטי מהפעילים ומעורכי הדין בקליניקה. הייעוץ והעזרה נעים מניסוח מכתבים לרשויות השונות ועד לייצוג משפטי החל מהשלב הראשון.

יפעת ארן, פעילה בקליניקה, מספרת על פונות המגיעות מכל שכבות האוכלוסייה, על מגוון בעיות ועל מטרה אחת חשובה: ”הבעיות הללו נוגעות לכולנו. עולות חדשות, נשים חרדיות, נשות קריירה וסטודנטיות. אף אחת לא חסינה, ואנחנו כאן כדי לעזור ולתמוך במה שניתן. מדהים ממש לראות כמה הייעוץ שהקליניקה מעניקה משפיע ועוזר לאותן נשים. הן מגיעות לפגישת הייעוץ שפופות, כנועות ומרגישות חוסר אונים ויוצאות מחוזקות עם ידיעה שהן לא לבד. הן מבינות שהחוק לצדן ושיש להן על מה להילחם”.

יפה לראות כמה תרומה קטנה יכולה להשפיע על חייהם של רבים מסביבנו. ואולי, דווקא השינויים הקטנים שביכולתנו לחולל, מצביעים על תופעה כללית, רחבת היקף ומדאיגה ביותר. העובדה שרבים כל כך איבדו את האמון בכוחו של החוק ושכחו את חשיבותה וצדקתה של מערכת

עו"ד גלאון, שמתמחה בין השאר בתכנון ובנייה, החליט לתרום מזמנו האישי ומניסיונו העשיר ולשתף פעולה יחד עם הקליניקה כדי למצוא פיתרון לבעיה. יחד, הם נפגשים עם התושבים ופועלים באופן עקבי ועיקש מול הרשויות, על מנת לאפשר לאותן בנות לזכות בהשכלה כה מינימאלית וחיובית ובאופן המהיר והיעיל ביותר. מדובר ביזמה קטנה בעלת משמעות רבה ויש לקוות שכמוה, גם יזמות עתידית, כמו של משרד גרוס, קלינהנדלר, חודק, הלוי, גרינברג ושות', ייפכו לתופעה נפוצה ומקובלת.

להיות גם אזרחים טובים יותר

אמת היא שמקצוע המשפט הוא רב גוני. אין לנו צורך רק בעורכי דין חברתיים. גם חברות הביטוח והבנקים צריכים ייצוג משפטי וכמותם כל חברה גדולה המעוניינת להסדיר את ענייניה. חשוב בסופו של דבר לזכור שגם המשרדים המסחריים פועלים במגוון תחומים חשובים ויש להיות גאים על פועלם של עורכי דין מקצועיים בכל עניין שהוא. ובכל זאת, אסור לנו לוותר על מודעות ואחריות חברתית, גם במשרדים המסחריים ואולי דווקא בהם.

ייתכן שחשיבה זו היא שהובילה ליזמה חדשה של דיקן הפקולטה, פרופ' יואב דותן, הפועלת לשילובם של המשרדים הגדולים בפעילות הפקולטה בכלל ובפעילות הקליניקות בפרט. 'פרויקט 'חבר העמיתים' הוא רצון שלנו ושל המשרדים לשתף פעולה, הן ברמה האקדמית והן ברמה המעשית', מספר פרופ' דותן (86). 'המשרדים ב'חבר העמיתים' מכירים את המרכז הקליני ואת תרומתו הרבה ורובם מעוניינים לקחת חלק בפרויקט חשוב זה. אנחנו אמנם רק בתחילת הדרך, אך מקווים ששיתוף הפעולה בעתיד יהיה פורה ומוצלח, ויוליד גם ייצוג בתיקי 'פרו בונו' או כל פעילות אחרת יחד עם הקליניקות'.

בינתיים, המרכז ממשיך בפועלו החשוב ובעבודה היום-יומית שלו מתוך שאיפה שכבר בעתיד הקרוב ניתן יהיה לקצור את הפירות. 'התקווה שלנו', מציינת עו"ד ציונוב, 'היא שהעבודה והפעילות ישאירו חותם על כל סטודנט וסטודנט שמגיע לקליניקות, ואין לי ספק שהסטודנטים שלנו אכן מקבלים ערך מוסף שיתרום להם גם בתור אזרחים וגם בהיותם משפטנים. הסטודנטים נחשפים לתופעות שאילולא הקליניקות הם לא היו מודעים כלל לקיומן. לדעתי, יש חשיבות רבה לעובדה שסטודנט שהיום פועל באחת מהקליניקות וייצג בעתיד חברת ביטוח, יכיר ויהיה מודע לצד האחר שנגדו הוא מתמודד במשפט'. פרופסור דותן מצדו מוסיף ש'הפעילות של המרכז הקליני היא חלק חשוב ומהותי בפקולטה ובהכשרה המשפטית והאישית של

כל סטודנט וסטודנט, ומאפשרת לסטודנטים לפתח כישורים משפטיים לצד מודעות ואחריות חברתית. באמצעות הקליניקות ניתן 'לנצל' את המשפט לשינוי חברתי ולהעצמה של אוכלוסיות שבאמת זקוקות לכך".

ואכן, גדולתן של הקליניקות אינה רק בהענקת ידע משפטי ומעשי לסטודנטים או במתן ייעוץ משפטי ללקוחות הספציפיים. הללו ודאי מטרות ראויות כשלעצמן, אך אין בהן כדי למצות את פועלן של הקליניקות. הקליניקות הן מקור ראשי לגאווה הפקולטה - הן מפיחות רוח של שינוי ומודעות חברתית בקרבנו, הסטודנטים, ומכשירות אותנו להיות, לא רק משפטנים טובים יותר, אלא גם אזרחים אחראיים יותר.

אין זה סוד כי הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית מייצרת את דור העתיד של המשפטנים המובילים בישראל. רובם המוחלט של נשיאי ושופטי בית המשפט העליון למדו והתחנכו בין כותלי הפקולטה. אך לא זאת בלבד - פרט לבוגרים שהפכו למשפטנים מובילים, בעלים של משרדים מובילים, פרקליטי מדינה ועוד, רבים וטובים מבוגרי הפקולטה מכהנים בעמדות מפתח במדינת ישראל. חברי כנסת, שרים וראשי ממשלה. כולם התהלכו אז במסדרונות שאנו מהלכים בהם כעת, מושפעים מהלך הרוחות בפקולטה בשלב כה מעצב בחייהם.

ואכן, כגודל הגאווה, כן גודל האחריות. הזנחת המודעות והאחריות החברתית של כל סטודנט וסטודנט תוליד רעות חולות ומוכרות בעתיד. בכל מקרה של אפליה לרעה של מגזרים מקופחים, לא נוכל להלין אלא על עצמנו; לא נופתע משביתות ארוכות וזעקות שנופלות על אוזניים ערלות; נמשיך להשמיע טענות וזעמות על סדרי עדיפויות מעוותים ועל אינטרסים צרים.

רוחות השינוי שמעוררות הקליניקות הן תחילתו של תהליך. זהו תהליך שישפיע על הסטודנטים ועל הפקולטה בכלל, על עורכי הדין ועל מעמדם בישראל. זהו תהליך ארוך שבסופו נוכל להיות חלק מחברה שמאמינה מעט יותר בכוחה ובחשיבותה של מערכת החוק והמשפט. כל תרומה שלנו לתהליך החשוב הזה היא בעלת ערך גדול במיוחד. עידוד התפישה שלפיה הגלימה אינה רק מטרה, אלא גם אמצעי, הוא צעד ראשון ומהותי. ושלא נטעה - זה מה שהופך פקולטה למשפטים לפקולטה מובילה. זה, ולא שום דבר אחר. ■

רוחות השינוי שמעוררות הקליניקות הן תחילתו של תהליך. זהו תהליך שישפיע על הסטודנטים ועל הפקולטה בכלל, על עורכי הדין ועל מעמדם בישראל. זהו תהליך ארוך שבסופו נוכל להיות חלק מחברה שמאמינה מעט יותר בכוחה ובחשיבותה של מערכת החוק והמשפט